

den egyébig tételenként, egyenként, bizonylatok bemutatása mellett vonnánk le: az komplikált és költséges eljárás lenne. Ennél jobb a pauszálé. Ennek figyelembe nem vétele nemcsak igazságtalan, hanem lebénítja az egyéni kezdeményezést, az alkotó munkát. Fillérek, krajcárok után vadásznak nagy apparátussal és e végső fokon jelentéktelen bevételek összekaparása kedvéért szétnyomják, lefékezik a kutatást. A dolog nincs arányban.

Az alapkérdés persze: *kell-e* Magyarországnak ilyen valóban jelentős, nemzetközi színvonalú tudományos kutatás, műhelyekkel, szakemberekkel. Lehet, akadnak, akik szerint nem kell, mert drága. Luxus. Talán majd egyszer, ha újra jobban állunk. Csakhogy, ha egyszer valami meghalt és szétesett, azt majd csak több nemzedék múltán lehet, ha lehet, újraépíteni. A „közértelmesség” emelése a cél — hogy Széchenyit idézzem. Ez ellen lép fel a középszer lázadása — demagóg szölamok kíséretében. Ez az egyenes út a harmadik világ felé. Esetleg a negyedik világ felé. De nem Európa felé. Ha van arra remény, valami fogódzó, hogy valaha a gödörből kikapaszzkodhatunk, akkor az az emberi tudás, értelem, a tudomány, amelyért éppen azért kellene — kell — viszonylag nagyobb erőfeszítéseket tennünk, és rá többet költenünk, mert jelenleg még szegény kis ország vagyunk. Az utókor, ha lesz, számon fogja kérni tőlünk, hogy képesek voltunk-e helyzetünket és a kiút lehetőségeit valóban mélyrehatóan elemezni. A nemzet jövője iránti felelősségünk, hogy ezt megtegyük és hogy tudományos és felsőoktatási műhelyeinket, azok színvonalát megvédjük, biztosítsuk.

Kérem, nézzék el nekem, hogy a finanszírozás egyesek által száraznak tartott problémáit ilyen háttérrel, ilyen történeti, szinte drámai perspektívából próbáltam bevezetőül megközelíteni. De a háttér és a perspektíva éppúgy reális, mint az a felelősség is, amellyel a jövőnek tartozunk.

Láng István

KORLÁTOK — LEHETŐSÉGEK — FELTÉTELEK

Az akadémiai kutatóhálózat helyzete, finanszírozásának lehetőségei, feltételei

Olyan időben kerül sor a mostani rendezvényre, amikor a tudományos kutatást végző közösségek eléggé felzaklatott állapotban vannak. A gondok *elsősorban anyagi természetűek*, de a problémák gyökere mélyebbre nyúlik. A volt szocialista tábor valamennyi országában a tudományos kutatás súlyos nehézségekkel küszködik, nevezetesen személyi, szervezeti, koncepcionális és anyagi nehézségekkel. Tudom, hogy senkit sem vigasztalok meg, de mégis elmondom, hogy személyes tapasztalataim és információim szerint ebben a kavargó, átalakuló közép- és kelet-európai mozgásban a viszonylag legnagyobb stabilitás és kiegyensúlyozottság még mindig a magyar tudomány területén van. Ezt egyébként több olyan nyugat-európai kolléga is vallja, akinek jó áttekintése van a régió helyzetéről.

Ma azt mondhatom a Fórum résztvevőinek, hogy ez a viszonylagos stabilitás csak azt jelenti, hogy az Akadémiához tartozó valamennyi kutatóintézetben erre az évre legalább az alapvető működési költségek biztosítottak. Más szavakkal kifejezve, a villanyszámlát

ebben az évben ki tudjuk fizetni. Bár csak ezt mondhatnám el jövő ilyenkor is. Félreértés ne essék, nem azt állítom, hogy a hazai tudomány, ezen belül az Akadémia kutatóhálózatának ellátottsága, működésének feltételei megfelelőek. Véleményem épp az ellenkező, de szükséges, hogy helyzetünket a nemzetközi környezetünket is látva ítéljük meg. E realista szemlélet azonban nem lehet ok arra, hogy elhallgassuk a részben tőlünk is függő szemléleti, szervezeti, pénzügyi módosulásokat és azok számos drámaian érzékelhető negatív hatását. Tisztában kell azzal lennünk, hogy kutatóbázisunk megőrzése, megmentése forráshiány esetén önámítás, a legnagyobb értéket jelentő kutatóállományunk szakismerete és az anyagi, technikai feltételek szükségszerűen erodálódnak, hiszen a legjobb esetben is csupán a mai ellátottságot tudnánk konzerválni. Sajnos azonban még ez sem realitás. Az elmúlt időszakban a kutatásra rendelkezésre álló pályázati források jelentős része sem jutott el időben a kutatóhálózathoz és ez nem az Akadémián múlt. Az akadémiai kutatóhelyeken dolgozó kutatók száma 1990-ben több mint 5%-kal kevesebb, mint 1985-ben. Megdöbbentő ezen belül az a tény, hogy a tudományos segédmunkatársak számának csökkenése 13%-os.

Súlyos helyzet alakult ki több akadémiai kutatóintézetben. Ezek között a Központi Fizikai Kutató Intézeté volt a legveszélyesebb, ahol a piac összeomlása és az átmeneti hitel-felvételi tilalom felborította az intézet gazdálkodásának egyensúlyát, jelentős adósság halmozódott fel, ami miatt fizetőképtelenek voltak szinte az egész évben. Az adósságállomány szanálására sikerült megoldást találni. A Pénzügyminisztérium támogatásával a kormány — konkrét pénzügyi segítségen túl — engedélyt adott a KFKI alapvető átszervezésére és 300 millió forint bankhitel állami garanciájára, amit három év alatt kell visszatéríteni. Erre reális lehetőség van és így az ország legnagyobb kutatóintézete kikerült a gazdasági összeomlás közvetlen veszélyzónájából.

Jövőre: átmeneti kényszerintézkedések

A jövő esztendő azonban sokkal keményebb lesz, mint amilyen az idej volt. Mint ismeretes, az Akadémia területén 400 millió forint költségvetési bázis elvonás várható, továbbá beruházásra mindössze 300 millió forintot kaptunk, ami nominális értékben is 100 millióval kevesebb az ez évi keretnél. A költségvetési bázis csökkentése az Akadémia egész támogatására vonatkoztatva 8,2%, de ez csak játék a számokkal, hiszen a csökkentést nem lehet az egész bázisra terhelni. Előzetes elképzelések szerint 160 millió Ft csökkentés vihető át a kutatást csak közvetve szolgáló területekre. Vagyis 240 millió forint elvonás éri közvetlenül az akadémiai kutatóhelyeket, ami viszont átlagosan és kerekén már 9%-ot jelent. Ezt az összeget kisebb mérvű differenciálással szeretnénk a kutatóhelyekre terhelni.

A Felügyelő Bizottság és az Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága egy-egy ülés keretében már megvitatta a *csökkentés végrehajtásának elveit és módszereit*. A végleges döntés december közepére várható. Olyan javaslatot fogok előterjeszteni, mely szerint a maximális elvonás 10,5 % lenne. Ez 17 intézetet érint. 20 intézetnél ennél kevesebb az elvonás. A legkisebb elvonás javasolt mértéke 3,7 %. Támogatott tanszékek esetében is hasonló elvek fognak érvényesülni.

Szeretném a két bizottság nevében is nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a költségvetési támogatás ez évi csökkentését *átmeneti kényszerintézkedésnek* tekintjük. Nagyon reméljük,

hogy ez az intézkedés nem egy tendencia felgyorsítását, hanem egy korábbi tendencia lezárását jelenti.

Az ez évi költségvetési elvonás elsődleges oka az, hogy csökken az ország bruttó nemzeti terméke. Ez a bajok alapvető forrása. Minden társadalmi rendszer két fontos pillérré épül: a hatalomra és a termelésre. A hatalom lehet diktatórikus vagy demokratikus, a termelés lehet hatékony vagy versenyképtelen. Amit sürgetnünk és támogatnunk kell a tudomány érdekében az a demokratikus hatalom és a versenyképes termelés. De a kettőt együtt sürgetjük, mert amíg nincs gazdasági növekedés, addig nincs remény a tudományos kutatás feltételeinek alapvető javulására. De ahhoz, hogy a gazdasági növekedés hosszú távú legyen, eredményes tudományos kutatásra van szükség.

Engem ma lehangol az, hogy a nemzeti jövedelmet növelő emberi tevékenység, az eredményes munka, a színvonalas produkció, a teljesítmény az érdeklődés harmadik-negyedik vonalába került. Ezt a szemléletet nagyon veszélyesnek tartom a gazdaság és a tudomány jövője szempontjából egyaránt.

Az átalakítás menetrendje

1990 májusában, amikor a jelenlegi akadémiai vezetést megválasztották, a következő *menetrendet* dolgoztuk ki az akadémiai kutatóhálózat szerkezeti és tartalmi átalakítására: 1991-ben az intézetek és támogatott kutatóhelyek összegzik az 1986-1990 időszak alatti kutatási tevékenységük eredményeit. Majd, szintén 1991-ben, a kutatóhelyek összeállítják a következő 3-4 évre szóló kutatási koncepciójukat. Az Akadémia testületi szervei ugyancsak 1991-ben értékelik és minősítik a kutatási eredményeket és a jövőre vonatkozó koncepciót. Eddig ez meg is történt. A további tervek szerint 1992-ben valamennyi intézetet és támogatott egyetemi, múzeumi kutatóhelyet külön erre a célra felkért bizottságok részletes elemzésnek és vizsgálatnak vetnek alá a teljes működés figyelembevételével. Ezek a bizottságok széles körű tájékozódás után javaslatot tesznek az adott kutatóhely jövőjére, tematikai és strukturális átalakítására, beleértve az Akadémiánál való megtartás, az egyetemeknek való átadás, vállalatná váló átalakítás, lényegi átszervezés, vagy esetleg a megszüntetés alternatíváit is.

Ezt a programot végre fogjuk hajtani és 1992 második felében a szükséges döntések előkészíthetők és meghozhatók lesznek. Ezt a folyamatot zavarta meg a mostani báziscsökkentő adminisztratív külső beavatkozás. Az alapos mérlegeléshez időre és széles körű vitákra van szükség, amit nem lehet két-három hét alatt elvégezni. Ezért választotta az Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága azt a módszert, hogy csupán csekély mértékű differenciálást hajt végre jelenleg a költségvetési támogatás csökkentésénél, ugyanakkor következetesen kívánja megvalósítani az erőteljes differenciálást — tematikai és strukturális alapon — a következő év során.

A felülvizsgálat *módszertani* elveit hamarosan nyilvánosságra fogjuk hozni.

Nonprofit jellegű finanszírozás

A gazdálkodási módszerek közül az utóbbi időben a *nonprofit jellegű finanszírozás* lehetősége került előtérbe. Úgy tűnik azonban, hogy tisztázni kell ezzel kapcsolatban a fo-

galmakat és az értelmezéseket, s azt is, hogy mit jelent ez speciálisan a kutatás területén. Olyan sokat emlegetjük a nonprofit finanszírozást, hogy szinte jelszószerűvé vált ez a kifejezés, és sokaknál már azt jelenti, hogy minden, ami nonprofit, az jó. A mai Fórum előadásai és az írásos anyagok bizonyára segítenek abban, hogy jobban helyükre kerüljenek a dolgok.

Intézeteink jelentős részében szerződéses kutatás is folyik. Amennyiben ez szorosan kapcsolódik új ismeretek szerzéséhez, gyakorlati alkalmazást célzó kutatási eredmények eléréséhez, akkor ez beilleszthető a nonprofit gazdálkodási rendszerbe. Bizonyos közhasznú szolgáltatások, pl. műszeres mérések is végezhetők nonprofit rendszerben, ha meghatározott tudománypolitikai érvek indokolják ezt az eljárást. Az alkalmazott kutatások egy része és a fejlesztés viszont alapvetően profit-orientált tevékenység. A választóvív, avagy a határvonal leegyszerűsítve úgy vonható meg, hogy a költségvetésből származó pénz ne folyjék át a profit-termelő szférába.

A *vállalkozási tevékenység* elkülönítése az alapkutatástól már több intézetben, így pl. a KFKI-ban, a SZTAKI-ban, az Izotóp Intézetben folyamatban van. Kisebb volumenben folyó vállalkozások elválasztására még több más intézetben is sor kerül.

Nem titkoljuk, hogy a II. Akadémiai Fórummal az is a célunk, hogy megkezdjük a felkészülést az 1993. év új finanszírozási rendjének kialakítására, hiszen az 1992-es esztendő gazdasági lehetőségei fő vonalakban már adóttak. Ha sikerül végrehajtani azt a *tartalmi és minőségi szelekciót* a kutatóhálózatban, amiről az előbb beszéltem, akkor lehetséges, hogy többletigényeink és határozott követeléseink is lesznek. Ezért is javasoljuk, hogy a délutáni szekció ülések során és a holnapi plenáris vitában az előrettekintő és új perspektívákat, új stratégiákat kereső szempontok domináljanak.

Az akadémiai kutatóintézetek *hovatartozásának* kérdésével az utóbbi időben ismételten és többen foglalkoztak, főleg olyan személyek, akik nem akadémiai intézetekben dolgoznak. Szeretném ismét elmondani, ami már három évvel ezelőtt is elhangzott, hogy bármelyik akadémiai kutatóintézetben a kollektíva dönthet úgy, hogy a jövőben nem az Akadémiához, hanem más intézményhez kíván tartozni. Az elválás lehetőségeit nem fogjuk nehezíteni, hiszen nem irányítani és felügyelni kívánunk, hanem szolgálni és szolgáltatni.

1990 elején már mérlegeltük az akadémiai kutatóhálózat átszervezésének összes lehetséges módozatát, beleértve a teljes felosztást, illetve leválasztást és valamelyik meglévő minisztériumhoz, esetleg egy új kutatásügyi minisztériumhoz való csatolás lehetőségét.

Ezen alternatívák összevetése után arra a következtetésre jutottunk, és ma is alapvetően az a véleményünk, hogy a mai intézethálózat jelentős része maradjon meg az Akadémia védőernyője alatt, de nagyfokú önállósággal, és saját ügyeinek öngazgatásos elveken nyugvó intézésével végezze alapvető munkáját, vagyis a tudományos kutatást.

Ehhez a hálózathoz tartozhatnak nonprofit jellegű gazdálkodási rendszerben működő intézetek és vállalati gazdálkodási rendszerben dolgozó intézetek egyaránt. Az akadémiai felügyeletet és a vagyonkezelést egy olyan testület láthatná el, melynek tagjait részben a közgyűlés, részben az érintett kutatók választanák.

A szervezeti struktúráról szóló viták sokszor elterelik a figyelmet a lényegről, az alkotó munkához szükséges tárgyi, szellemi és hálózati feltételekről. Bármilyen szervezetben — az extrém eseteket leszámítva — lehet jól is és rosszul is dolgozni. A valódi értékek megőrzésére és a versenyképesség fokozására irányuló vitákat szeretnénk ösztönözni a szerve-

zetcentrikus viták helyett. Az a gazdasági krízis-helyzet, amelyben vagyunk, fokozott körültekintésre és óvatosságra int. Az országon belüli közélet sem jutott még el olyan türeklépes egyensúlyi helyzetbe, mint amiben a gazdag nyugat-európai országok vannak a maguk évszázados demokratikus hagyományaikkal.

Bízom benne, hogy az átmeneti korszak nehézségei csupán néhány évig tartanak. Ezen időszak alatt bizonyára kölcsönösen szükség van az Akadémia és a kutatóintézeti hálózat egymást segítő kapcsolatára. A későbbi években ez a kapcsolódás lazábbnak is elképzelhető, azonban én hosszabb távon sem látom indokoltnak a teljes elválást.

Remélhetőleg az Akadémiáról szóló törvény is hamarosan az Országgyűlés elé kerül és elfogadást nyer, ami elősegíti majd az intézetekkel kapcsolatos viták lezárását.

Az egyetemekkel való szoros kapcsolat létfontosságú az akadémiai intézetek számára. Ez magába foglalja az oktatást, a továbbképzést, a kutatást és az infrastruktúra közös használatát. Nagyon sok kezdeményezés történt mindkét részről és minőségileg más helyzetben vagyunk, mint néhány évvel ezelőtt. Az Akadémiának is érdeke, hogy mielőbb fogadja el az Országgyűlés a felsőoktatási törvényt és jogszabályilag is rendeződjék az új tudományos minősítési rendszer.

Az új törvények alapján lehetne kidolgozni a következő évek *konkrét munkaprogramjait*. Az általánosító és jelszószerű kijelentések helyett szívesebben foglalkoznék a pontosan megfogalmazott együttműködési programokkal, mintsem az egymásra való mutogatással. Az Athenaeum bizottságokat én az egyetemek és az Akadémia közötti társulás közös koordináló szervének tekintem. Itt az ideje, hogy minél több konkrét feladattal bízzuk meg ezeket a bizottságokat.

Nemzetközi megméréstetés

Rövid bevezető előadásom vége felé érvén még két gondolatot szeretnék röviden elmondani. Az első a *nemzetközi megméréstetés, értékelés* fontossága és időszerűsége.

Meggyőződésem, hogy fokozatosan el kell indulnunk azon az úton, amikor egyes intézeteket, tudományszakokat, időközönként, de rendszeresen külföldi szakértők „átvilágítják”, értékelik. Ha egy kis ország tudományos kutatása versenyképes kíván lenni a nemzetközi mezőnyben, akkor az ilyen nemzetközi vizsgálódás elkerülhetetlen lépés. A nyugat-európai tudománypolitika szótárában évek óta az első helyen szerepel a versenyztetés és a peer-review rendszer. Vagyis versenyztetés az anyagi erőforrások megszerzésénél, pályázati rendszer segítségével, és módszertanilag szigorú szakmai ellenőrzés a pályázatok minősítésénél, illetve a kutatási eredmények értékelésénél.

Az Országgyűlés Kulturális Bizottságának Oktatási és Kutatási albizottsága felkérte az ICSU-t (International Council of Scientific Unions), a természettudományi nemzetközi szervezetek csúcs-szervét, hogy végezzen el szakértő *elemzést a magyar tudomány helyzetéről*. Ennek megállapításai jelentősen segíthetnék a törvénykezési munkát. Ez a vizsgálódás hamarosan megkezdődik. Az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) ország-tanulmányt készít arról, hogy az innovációs tevékenység hogyan érvényesül Magyarországon. Ez a tudományos kutatásnak csak egy részét érinti, de azért bizonyára fel fogja tárnai gondjait. Szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint az ilyen típusú külföldi, nemzetközi elemzések nem jelenthetik a hazai kutatás, vagy kutatóink

kiskorúsítását. Nem az a szándék, hogy a magyar tudomány tekintélyét, presztízsét kisebbítsük, és nem is az, hogy megkérdőjelezzük a hazai kutatókollektívák és testületek kompetenciáját, rátermettségét az eredményesség megítélésére. Ellenkezőleg, éppen a kutatási eredményeink, szakembereink színvonala a biztosíték arra, hogy bármilyen pártatlan értékelésnek alávetessük magunkat. Úgy gondolom, nem elsősorban a nemzetközi tudományosságunk, hanem hazai környezetünknek kell szemléltetnünk eredményességünket, kutatói alkalmasságunkat. Ehhez pedig nagy segítséget jelenthetnek az ICSU és az OECD vizsgálatait, amelyekből bizonyára mi is alaposan okulhatunk. Kívülről nézve kutatóhálózatunk szervezete, működésének elemei másként, talán elfogulatlanabb racionalitással ítélték meg.

Ez a két felmérés nyilván nem fog kiterjedni egyes intézetek vagy kutató csapatok produktív feladataira. Ez elsősorban a hazai kutatóközösség és testületek feladata, nemzetközi értékelések alapján, szükség és lehetőség szerint külföldi szakértők bevonásával. Szeretném arra biztatni testületeinket, bizottságainkat és a tudományos társaságokat, hogy a közeljövőben fordítsanak megkülönböztetett figyelmet szakmájuk helyzetének áttekintésére, eredményességük tudományos igényű értékelésére. E munka minősége az igazi feltétele annak, hogy tudományosságunk tekintélyét megőrizzük, hogy kivívott presztízsünk alapján a nemzetközi megmértetésnek ne tárgyai, hanem továbbra is alanyai legyünk.

A második gondolat a hazai kutatásnak egy további lényeges problémájával kapcsolatos. Ha megkérdőjeleznék, hogy én mit javasolnék a tudományos költségvetésről döntő országgyűlési képviselőknek, hogy hova adjanak egy kis plusz támogatást, akkor a következő két kulcsfontosságú területet emelném ki:

- a tudományos utánpótlás kérdését, vagyis a fiatal, kezdő kutatók alkalmazását, mert lecsökkentett költségvetéssel nem tudnak a kutatóhelyek fiatalokat felvenni;

- az intézeti könyvtárak könyv- és folyóiratbeszerzéséhez a jelenlegi színvonal értékállóságának megtartását, mert ebből a lecsökkentett költségvetésből aligha lehet a tudományos információkhoz való naprakész hozzájutást biztosítani.

E két felvetéssel országos gondokra utalok. Számításaim szerint az Akadémia esetében 40 millió forintot a fiatal kutatók számára való munkahely megteremtésére, 20 millió forintot pedig az intézeti könyv- és folyóiratbeszerzés értékállóságának megőrzésére kellene fordítani. Ezt csak pótlólagos fejlesztésből tudnánk megvalósítani. Ezt ajánlom a tisztelt parlamenti képviselők figyelmébe.

Ennek a Fórumnak célja a kutatók véleményének megismerése, ütköztetése. Kérem Önöket, hogy a vitában hangsúlyozzátok az intézeti kutatás lehetőségeinek, feltételeinek szemszögéből nyilvánítsátok véleményt az elhangzottakról. E nézőpontból fogalmazzák meg elképzeléseiket, kritikájukat a hazai kutatás jövőjével, az esetleges új szervezeti és finanszírozási törekvésekkel kapcsolatban.